

YAKUT ŞAMANLARININ DANSLARI*

M. JA. ZONRNICKAJA

Çev.: Metin ÖZARSLAN**

Şaman ayinlerinin, şiirsel ve olağanüstü mistik güçlerle, dinleyici/izleyiciler üzerinde kuvvetli bir etki yaratan ilahiler ve sihirli sözler eşliğinde sunulan kendine has bir biçimi vardı. Bütün bunlar bir davul ritmi eşliğinde, üzerinde metal pandatifler taşıyan, jest ve mimiklerle gösterisini yapan şamanın kendine has, zarif dansında göze çarpan özelliklerdi.

Bu gösteriler, Yakutların hayat tarzını inceleyen ilk araştırmacıların dikkatini çekmekte geç kalmamıştır..

17. yüzyıldan kalma belgelerde özellikle şamanlığın dışa dönük yönlerine ait bilgiler bulunmaktadır (Tokarev 1939: 88-103). Şaman icralarının en belirgin özelliklerinden biri olan danslarla ilgili bilgi bulunan en eski yazılı kaynaklar ise 18. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, sözgelimi, 1768-1769 yıllarından kalma belgelerde, dansın ayrılmaz bir parçası olan şamanlığa ait ruh çağırma seansının ilgi çekici bir tanımını bulabiliriz: "...Ve şaman ayini, davul çalıp, bacakları üzerinde zıplayabildiği kadar zıplayan, ürkütücü bir şekilde haykırarak başını sallayan ve inananlarla tapınanlara çağrı yapan, kötü ruhları def ederek insanlar hayrete ve korkuya düşüren şaman anlamına gelen bir *oyun* tarafından ifa edilir. Şaman, av mızrağı ve bıçakla kötü ruhları kovalar" (Okladnikov 1948: 32). 1785'ten kalan diğer bir kaynaktan da başka bir karakteristik tanıma rastlanmaktadır: "...ve o (şaman) özellikle şaman ayini için hazırlanmış olan birkaç demir çingirakla süslenmiş deri bir cüppe giyerek ve saçını başını dağıtmış bir şekilde kafasını sallayıp, anlaşılmasız ifadelerle Yakutlarla konuşurken "yurt" [çadır] etrafında koşar. Bu, adlarını bildiği tüm kötü ruhların onayını almak istediği anlamına gelir. Yakutlar, derin bir sessizlik içinde durarak şamana yardımcı olurlarken şaman deri kaplı bir kalbura benzeyen davulu çalarak, yüzünü buruşturarak, zıplayabildiği kadar zıplayarak farklı yönlere savrulur ve sonunda bilincini kaybedip kendinden geçmiş bir şekilde yüzükoyun yere yığılır..." (Okladnikov 1948: 40).

Devrim [1917 Ekim Devrimi (M.Ö.)] öncesi Sovyet etnograf ve araştırmacıların

* S. Simon tarafından İngilizceye çevrilen bu yazı, *Shamanism in Siberia* [Edited by V. Dioszegi and M. Hoppal], Budepest: Akademiai Kiado 1978 adlı eserin 299-307. sayfalarında "Dances of Yakut Shamans" başlığıyla yer almakta olup, çeviri buradan yapılmıştır. Çeviriyi gözden geçiren arkadaşım Atiye Arzu Çakır'a teşekkür ederim. [M.Ö.]

** Dr. Hacettepe Üniversitesi.

Yakut halk gelenekleri hususunda yaptıkları bir çok çalışmada dansın, şaman ayini süresince içinde yer aldığına ilişkin işaretlerden daha karakteristik bir şey yoktur (Serosevskij 1896; Vitasevskij 1918; Yastremskij 1929; Ksenofontov 1937; Popov 1949; Suslov 1931, 1932; Tokarev 1939). Bu yüzden, örneğin V. L. Serosevskij şamanlıkla ilgili ruh çağırma seansı ve bu seansa ait dansı tarif ederken doğrudan şu hususa dikkat çekmiştir: "... büyücü (yani şaman) durmaksızın ezgiler mırıldanarak ve davul çalarak dans eder; çalgınca zıplar..." (Serosevskij 1896: 643) N. A. Vitasevskij, Yakut şamanlarının danslarının farklı ve kendine has özellikte olduğunu gözlemlemiştir, "...şimdi sessiz, şimdi sakin, şimdi delice ve hatta çıldırışçasına..." (Vitasevskij 1918: 170-171).

Bu konudaki birçok tasvirde Yakut şamanlarının danslarının vecdî/estetik bir karakteri olduğu anlaşılmaktadır. Şaman, dans ederek ve ilahiler söyleyerek histerik bir nöbete tutulur ve esrimeye ulaşır. Bununla birlikte profesyonel koreograflara göre bu danslardan literatürde son derece yüzeysel ve üstünkörü olarak bahsedilmektedir. Bu durum, şaman ayinlerinin syncretistic (genellikle birbirine zıt inanç ibadet ve ilkelerin kişinin iç dünyasında bir araya gelerek kendine has bir bütünlük oluşturması) karakter taşımasıyla açıklanabilir. Dans, esasen şamanın bağımsız faaliyetleriyle harmanlanarak ve bütün olarak şaman ayinlerinden ayırt edilemez ve yorumlanamazdı. Bugüne kadar şaman ayinlerinin çeşitli türleri ile ilgili bilimsel bir sınıflandırma yapılmamıştır (bkz Mihajlov 1968). Bu yüzden, halen sürdürülmekte olan araştırmalarda şaman ayinlerinin koreograflarının derlenerek sınıflandırılması ve bu tür çalışmaların metotlu olarak yürütülmesinin gerekliliğine özen gösterilmediğinin üzüntüyle belirtilmesi gerekmektedir (bkz Troseanskij 1897).

1950, 1951, 1959, 1960 yıllarında Yakut ASSR'nin çeşitli bölgelerine yapılan geziler sırasında, şaman danslarının gerçekleştirilmesi ve bu dansları oluşturan öğelerle ilgili somut malzemeler bulduk (Zornickaja 1966). Şaman danslarıyla ilgili bilgi toplarken Sovyet devletinin hüküm sürdüğü yıllar boyunca Yakutların yaşantısındaki köklü sosyal değişim ve kültürel gelişmelerin şaman folklorunu etkilediğini fark ettik. 1960-1970 yıllarında söz konusu Yakut bölgelerine yaptığımız geziler sırasında şaman ayinlerini devam ettiren, genellikle çoğu yaşlı ve bir kısmı ise oldukça ihtiyardan oluşan çok az insanın kaldığını tesbit ettik. Bu durum aslında dinî ayinlere eşlik eden dansların gün ışığına çıkma ihtimalini azaltmıştır. Bize bu konuda bilgi verenlerin pek çoğu yaşlı şaman ve şaman yardımcıları olan bu kişilerden bazıları dansın eşlik ettiği şaman ayinlerine ait ancak bazı ayrıntıları gösterebiliyorlar ve bu dansları tekrar yapabiliyorlardı¹.

1950 yılında 70 yaşındaki Yakut I. N. Strekalovskij'den (Tebikov *nasleg*, Yakut ASSR'nin Yukarı Aldan Bölgesi, V. I. Lenin Kolhozu) hasta bir kadın için yapılan şaman ayinine ait bazı ayrıntılarını öğrendik. I. N. Strekalevskij, ruh şamana geçtiği anda, şaman yardımcılarının (*kuturuksuts*) şamanın hareket ve sözlerini tekrarladığını ve şamanın etrafta dönmeye, zıplamaya, davul çalmaya ve konuşmaya başladığını ifade etmiştir. şaman yardımcıları (*kuturuksuts*/şamanın kuyrukları) hasta ruhun arkasından, at sırtında gidiyormuş gibi hareketler yapan şamanı taklit eder. Bilgi alı-

¹ Bugün Yakutistan topraklarında sadece çeşitli küçük ayinler icra edebilen birkaç eski şaman yaşamaktadır.

nan kişilerden, M. N. Fedorov, (1884, Toibokhay *nasleg* doğumlu, Suntarsk Bölgesi, 'Pobeda' Kolhozu) şaman ayini sırasında şamanın yaptığı hareketlerin Kutu-ruksuts tarafından taklit edildiğini ve bu hareketlerin bir atın yürüyüşünü andırdığını doğrulamıştır. Şamanların ve şaman yardımcılarının gösterilerini, dörtnala giden (başını sallayan, kişneyen, şaha kalkan, seken) bir atın hareketleri oluşturur. Bu noktada, etnograf G. V. Ksenofontov'un tasvir ettiği bir şaman dansından bahsetmek ilgi çekici olabilir. Ona göre, şaman dansları aslında at danslarını temsil eder: "Bu gizemli temsillerin özü kutsal bir at dansı icrasından başka bir şekilde nitelememez. Tırıs giden bir binek atının taklidiyle oluşturulan bu at dansı aracılığıyla şamanlar, tıpkı bir dalgıç kuşunun dalışına benzer bir şekilde "dert deryası"na girerler. Şamanlık ayininin, at dansının sergilendiği bu ikinci bölüm esnasında, şamanlar oldukça gerekli olan, bir kuşun yükselmesinin temsil edildiği bir noktaya ulaşırlar. Şaman, dans ederken ipe etrafı çevrilmiş bir atın sergileyebileceği tüm hareketleri gerçekleştirir: kişner, sürekli başını sallar, boynuna ip bağlanmış gibi yaparak yakalanmasına izin verir... Şaman, yularsız *tehenin* dans edemez. Yular, boynun arkasındaki pelerinin yakasına dikilen uzun bir deri kemer olup her iki koltuk altından çekilir" (Ksenofontov 19337: 244).

80 yaşındaki F. N. Sivoev'den (Noyakhihek *nasleg*, Yukarı Aldan Bölgesi) Ak şamanların sığır tanrıçasına şamanlık yapmak için doğuya gitmiş olduklarına ve onlara *bitihite* denilen özel dansçıların eşlik ettiklerine, davul sesiyle tutulan ritimde, çok yükseğe olmamakla birlikte; zıplamaya ve ellerini sallamaya devam ettiklerine dair ilginç bilgiler aldık. Literatürde, bereket bekçileri olan Tanrıların şerefine ayinler yapan Ak şamanlar ile ilgili bilgiler bulduk. Bu Tanrılar kültü sığır yetiştirmeyle bağlantılıydı. Geleneksel 'yaz *koumiss* festivalleri' (*isiax*) bu kültürün odak noktasıdır².

1951'de Verkhne-Vilyuisk bölgesinde 76 yaşındaki G. K. Nikiforov adlı eski bir şamandan, şaman ayinleriyle ilgili örnekler ile bu ayinler süresince yaptığı hareketlerin tarifini öğrendik. O bize kuşlarla konuşmayı taklit etti³. Bize göre, dansın en belirgin figürleri, bir kuşun havalanışını oldukça sanatsal ve gerçekçi bir şekilde yansıtan hareketlerden oluşuyordu. Nikiforov bize bir kuşun uçuşunu nasıl gerçekleştirdiğini şöyle gösterdi: Sağ ayağının üzerinde eğildi ve dizini öne doğru kırarak sol ayağını kaldırdı. Bunları yaparken avuçları aşağı dönük şekilde kollarını iki yana açtı ve kafasıyla boynunu öne uzattı. Bir süre bu pozisyonda durdu. Daha sonra kuşun yere indiğini belirtmek için dirseklerini gerdi, avuçlarını birleştirdi ve başını eğerek bağdaş kurdu. Bir kuzgun çağırmak için başını arkaya attı ve tek ayağının üzerinde zıplayarak "*kuk*" diye bağırdı. Bu, sevinç pandomimi süresinde birisini arıyormuşçasına sağa ve sola sıçramaya devam etti, döndü ve tüm vücudunun ağırlığını sağ ayağına yükleyerek ileri doğru atıldı. Davulu tuttuğu elini geri çekti ve diğer elini gözlerinin önüne alınının üzerine koydu. Bacak ve vücut hareketleri davulun ritmine tamamen uygundu.

² Bkz: *17.Yüzyılda Yakutistan I*, Yakutistan 1953: 180.

³ Yakutistan Vilyuisk ve Verkhne Vilyuisk Bölgesi'ne Yapılan Ağız Araştırmaları Gezisinde Elde Edilen Malzemeler, USSR Bilim Akademisi Sibirya Seksiyonu Yakutistan Bölümü Arşivleri 5/5/140: 1951.

1959'da Allayhov bölgesindeki taklit niteliğindeki dans öğelerinin eşlik ettiği şamalık ayinleri hakkında daha detaylı bilgiler elde etmeye başladık. Bilgi aldığımız kaynak kişilerden biri, 'Perçik' çifliğinde yaşayan ve eski bir şaman olan Maria Andrianovna idi. Bir ren geyiğinin sekmesini canlandırırken, davuldan faydalandı. Tuhaf mırıltılarla kuşların ötüşünü canlandırarak davulun üzerine bir ata binermiş gibi oturdu. Ötüşlerini canlandığı kuşların hareketlerini taklit etmede oldukça başarılıydı. Bu bağlamda, tanınmış Sovyet etnografı S. A. Tokarev'in son çalışmalarından birinde, bu konuyla ilgili yerinde bir tesbit yaptığını hatırlatmakta fayda vardır: "... şaman bir kuş ya da ren geyiği imiş gibidir. Davulu, onun binek atı, ren geyiği, veya boğasıdır... vs. Giysisinin her bir ayrıntısı, pandantifler ve üzerinde taşıdığı süsler, bazı ruhları temsil eder" (Tokarev 1965: 190).

Elde edilen bilgiler ışığında şaman danslarının farklı türleri olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda, yerel gelenekler konusunda uzman olan P. D. Slepeov 1960 yılında Momok bölgesinde hasta bir kadın için düzenlenmiş olan şaman ayinine ilişkin şu bilgileri vermiştir: "Çeşitli hareketler, danslar ve ilahilerle, şaman hasta ruhun gitmesi için, duyduğu aceleyi belirtir: hayvan mahmuzlar gibi kendine hafifçe vururken bir ren geyiği gibi sıçramaya başlar, daha sonra gözlerini güneşten korumak için elini alınına doğru kaldırır ve ileride bir şey görüyormuş gibi ileriye doğru bakmaya başlar. İleride bir koridorun (geçişin) olduğunu şarkıyla belirtir ve *uçik'* ini (rengeyiği) bağlar. Daha sonra, şarkısında artık bir *gjağičan* (şahin) olduğunu söyler ve kollarını şiddetle yanlara çırpılarak uçuşma taklidi yapar. Bundan sonra dizlerinin üstüne düşüp ve kollarını ileri doğru gererek, yere inişi belirtir. Sonra ren geyiğinin -kendisinin ve kötü ruhların- nasıl dövuştüğünü gösterir. Bu kavga sırasında hasta kadına yaklaşır ve nasıl olduğunu, kendisinin -ren geyiğinin- mi yoksa kötü ruhun mu galip olduğunu anlamak için ona bakar. Eğer hasta iyi hissediyorsa ve iyileşecekse şaman neşelenir; fakat hasta kadın ölecekse başı öne eğik bir şekilde geri döner ve çaldığı davulun sesi boğuk çıkar"⁴.

Aynı şekilde 1960'ta Aldan bölgesinde bulunan 80 yaşındaki eski şaman Efimov Pavloviç Mamaev'in gerçekleştirdiği şaman ayininde kimi ayrıntılara dair birkaç fiğür hakkında bilgi edinmek not etmek ve bu ayinleri izleme fırsatını bulduk. Efimov, hayvan seslerini taklit ederek davulunun eşliğinde şarkı söylüyordu. Davulu havaya kaldırdı ve sol elinde tutarak "*kuk! kuk! kuk!*" diye haykırdı. Beden hareketleri sırayla canlanıyor ve sonrasında durgunlaşıyordu. Dönüşler yaparak bir ayağından diğerine sıçırıyor, öne eğiliyor ve şiddetle zıplamaya devam ediyordu. Efimov P. Mamaev, şaşırtıcı bir rahatlık ve esneklikle bir kuğunun tipik hareketlerini taklit ediyordu. Her iki yana açılmış elleriyle tek ayağı üzerinde dönüyor, kollarını zarif hareketlerle kanat gibi çırpıyordu. Bu noktada, literatürde, Yakut şaman giysilerinin aslında kuşların tüylerine benzediğinin bilindiği gerçeğine dikkat çekmek yerinde olacaktır.

Kuş uçuşu ve ötüşünü ifade eden taklit niteliğindeki bu dansların gerçekleştirilmesinde, bu giysiler şamana bir hayli yardımcı olmaktadır. Bir şamanın şaman ayi-

⁴ Yakutistan Bölümü Arşivleri..., 5/5: Dil, Edebiyat ve Tarih Enstitüsü. Tarih Bölümü Faaliyet Raporu. Rapor 1960 yılı Etnografik Çalışma Gezi Grubunun halk dansları ve oyunlara ait malzeme koleksiyonu ile ilgilidir.

nin esnasında, izleyenler üzerinde mümkün olan en kuvvetli duygusal etkiyi bırakmak için, dans ve davul sesi; pandomim ve şarkı gibi, taklit niteliğindeki herşeyi kullandığı gerçeği, göz önünde bulundurulması gereken diğer bir önemli noktadır. Şamanın kostümü, davulu ve bunların tipolojisini ele alan pek çok eser bulunmaktadır (Popov 1932). Bu yüzden, şamanların, giysilerindeki metal pandantiflerin seslerinden nasıl ustalıkla yararlandıklarına dair Yakut folkloru uzmanı S. A. Zuerev'den edindiğimiz bilgileri bu tanımlara eklemeyi uygun bulduk. Şaman yüksek ve tiz sesler çıkarırken, hareketlerini, demir pantatiflerin mümkün olduğu kadar birbirine çarpıp benzer titreşimlere imkân verecek şekilde yapar; hafif ve dingin sesler çıkarırken de omuzlarını indirip kaldırır ve yavaşça bir ayağından diğerine sıçrardı. Giysisinin omuz kısmında düşük sesler çıkartan hafif ve yayvan pandantifler bulunurdu. Sesi gibi davul vuruşları da, özellikle çıkarttıkları sesler bakımından ve ritim açısından farklılık göstermekteydi. Bunun yanı sıra, bu davul vuruşları birbirinden farklı karakteristik anlamlar içermekteydi. Bu amaçla, örneğin, dansın ritmini yavaşlatan tuhaf (tek) vuruşlar, uyuşuk ve uğursuz hareketlerle; hafif vuruşlar, kararsızlıkla ilintili şiddetli seslerle; kesik kesik davul vuruşları ise yüksek sıçramalarla uyum sağlamaktaydı.

Bütün bu bilgiler ışığında, varolan materyallerin karşılaştırılması geçmişte Yakutların gerçekleştirdiği şaman danslarının iki grupta incelenebileceğini göstermektedir. Bir tarafta taklit niteliğindeki danslar, diğer tarafta ise şamanların transa/esrime geçmek için ruh çağırma seansının sonuna doğru yaptıkları esrime amaçlı danslar bulunmaktadır. Şaman danslarının her iki çeşidinde de belirli bir kompozisyon yoktur; bunlar sadece doğaçlama olmakla beraber her zaman net ritimler eşliğinde sunulmaktadır. Şaman dansları ile Yakutların geleneksel dansları arasında doğrudan bir bağlantı bulabilmiş değiliz. Yakutlar, şamanlıkla ilgili ayinlerin bir bölümü olan şaman danslarının yanı sıra, diğer belirli dinî ayinlerde yapılan danslar hakkında da bilgi sahibidirler. Bu ayinlerin arasında ilk sırayı, *kitalik unküte* (leyleğin veya beyaz turnanın dansı) gibi taklit niteliğindeki danslar almaktadır. Tekil bir dans olan *Kumis urde* (tam olarak *koumiss* kevgiri anlamına gelmektedir) ise ayini eşliğinde yapılan özel bir dans pandomimidir. Bu dansın öğelerini oluşturan temeller Yakutların av törenlerinde atılmıştır.

Oldukça az rastlanan Yakut şaman danslarının bilimsel tanım ve sınıflandırılmasını içeren eski şamanlık folkloruna ait kapsamlı bir çalışma, Yakut halkının manevî kültürü tarihi ile ilgili kesin bir bilimsel teori hazırlanması ve tarihî ve satsal bakımdan ilgi gösterilmesi açısından şüphesiz çok önemlidir. I. A. Khudjakov (1969: 303-364) tarafından yayınlanan 1968'den kalma şamanlığa ait gizlerle ilgili kayıtlar çok önemlidir. Bundan önce Yakutların şaman ayinleriyle ilgili kapsamlı incelemeye literatürde hiç yer verilmemişti.

Bu satırların yazarı da, Yakut şaman dansları hakkında yapılan ilk derleme ve çalışmaların beraberinde getirdiği kaçınılmaz koleksiyon güçlüklerine dayanarak, bu bağlamda çözülmesi gereken bütün problemlerin çözülemeyeceğinin ve bütün soruların cevaplandırılmayacağına farkındadır.

Kaynaklar

- JASTREMSKIJ, S. V. (1929), *Samples of Yakut Folk Literature*, Leningrad.
- KHUDJAKOV, I. A. (1969), *A Short Description of the Verkhoyansk District*, Leningrad.
- KSENOFONTOV, G. V. (1937), *Urangkhai-Sakhalar: Essays on the Ancient History of the Yakuts I*, Irkutsk.
- MIKHAJLOV, G. M. (1948), *An Attimpt to Classify Buryat Shamanistic Folklore*, 1968.
- OKLADN KOV, A. P. (1948), *Contribution to the History of the Ethnographic Study of Yakutia: Collection of Materials on the Ethnography of the Yakuts*, Yakutsk.
- POPOV, A. A. (1932), *Materials for a Bibliography of Russian Literature on the Study of the Shamanism of the North Asiatic Peoples*, Leningrad.
- POPOV, A. A. (1949), "Materials on the History of the Religion of Yakuts in the Former Vilyuisk District , in **СЪМАЭ** XI.
- SEROSEVSKIJ, V. L. (1931), *Experiment in Ethnographic Research I*, St Petersburg.
- SUSLOV, I. M. (1931), "Shamanism and the Fight Against It , in **CC** no. 3-4.
- SUSLOV, I. M. (1932), "Shamanism as a Brake on Socialist Construction , in **АНТИРЕЛИГИОЗНИК** Nos 8, 11-12, 14, 17, 18.
- TOKAREV, S. A. (1939), "Shamanism of the Yakust in the 17th Century , in **СЭ** II.
- TOKAREV, S. A. (1965), *Religion in the History of the Peoples of the World*, Moscow.
- TROSEANSKIJ, V. F. (1897), *A Tentative Systematic Proframme for the Collection of Data about the Pre-Christian Beliefs of the Yakust*, Kazan.
- VITASEVKIJ, N. A. (1918), "Some Observations on Yakut Shamanistic Acts , in **СЪМАЭ** VII, St Petersburg.
- ZORNICKAJA, M. JA. (1966), *Folk Dances of Yakutia*, Moscow.
- Yakutia in the 17th Century I*, (1953), Yakutsk.